

UDC 94(477.52): 374.7

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2019.i33.p.33

VYACHESLAV O. ARTYUKH¹, HENNADIY M. IVANUSHCHENKO²¹PhD (Philosophy), Sumy State University (Ukraine)²Researcher, Ukrainian Information Service in London (UK)**SOURCES TO THE HISTORY OF THE EDUCATION SOCIETY ‘PROSVITA’ IN SUMY (1917-1918)**

Abstract. *This work is dedicated to the publication and analysis of 15 previously unknown documents from the history of ‘Prosvita’ society during the Ukrainian Revolution (1917-1918). Some of the documents are now stored in the funds of the State Archive of Sumy Oblast and the Central State Archive of Supreme Authorities and Governments of Ukraine, the another section are newspaper publications in rare editions and a memoir.*

The contents of the documents testifies that in Sumy the ‘Prosvita’ Society was established on April 9, 1917 and already on May 21 strongly declared itself, becoming the organizer of the Shevchenko festival. At the same time, the Society made proposals to name one of the city streets by the name of Taras Shevchenko, and erect a monument in memory of him. Sumy ‘Prosvita’ took an active part in the Ukrainianization of the local state administrations when the Hetman Pavlo Skoropadskyj was a ruler of Ukraine. At ‘Prosvita’, courses in Ukrainian Studies and Ukrainian were opened for civil servants, teachers and all who were interested. In October 1918, during the discussion around introduction of two state languages in Ukraine – the Ukrainian and Russian, congresses of the ‘Prosvita’ societies of Sumy district unambiguously had spoken in favour of the Ukrainian language as the only state language and a resolution was sent to Hetman Skoropadskyj. Also, ‘Prosvita’ constantly had organized literary meeting and concerts, lectures, most often in its premises. Here, the famous Ukrainian writer Hnat Hotkevych had lectured on the history of Ukraine from October 15, 1918. In addition, lectures on national issues here were read by Yakiv Mamontov, V. Kolomiets, Mykola Yukhnovsky. On October 3, 1918, a concert of the famous kobzar Ivan Kuchuhura-Kucherenko was scheduled in the premises of ‘Prosvita’. Also, theatrical activity was one of the main activities of ‘Prosvita’. Prosvita in Sumy had staged performances at the Korepanov Theatre, which they rented. A Ukrainian choir also performed at the ‘Prosvita’. In 1918, at the time of the Ukrainian State of Hetman P. Skoropadskyj, the most significant in the activity of Sumy ‘Prosvita’ was the opening by virtue of his efforts, Ukrainian grammar schools. Grammar schools were started to active in Sumy and in Nyzhnia Syrovatka and Yunakivka villages.

The documents provided make it possible to carry out a reasoned reconstruction of national and cultural life in Sumy during the Ukrainian Revolution, they will undoubtedly interest historians and local historians and will stimulate further research in this direction, as they shed additional light on the history of cultural and educational work in Sumy, as well as wider the role of “Prosvita” in the processes of modern Ukrainian national formation.

Keywords. *Sumy, “Prosvita”, revolution, Ukrainianization, education, Ukrainian language, theatre, Taras Shevchenko.*

В.О. АРТЮХ¹, Г.М. ІВАНУЩЕНКО²¹Кандидат філософських наук, Сумський державний університет (Україна);²Історик, Українська Інформаційна Служба в Лондоні (Велика Британія)**ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” В СУМАХ (1917-1918 рр.)**

Анотація. *Ця робота присвячена публікації й аналізу 15 раніше невідомих документів з історії Сумської “Просвіти” доби Української революції (1917-1921). Зміст документів засвідчує, що в Сумах Товариство “Просвіта” було створено 9 квітня 1917 р. і вже 21 травня голосно заявило про себе, ставши організатором Шевченківського*

свята. Тоді ж Товариством були внесені до міської думи пропозиції назвати одну з вулиць міста іменем Тараса Шевченка, а також поставити йому пам'ятник. "Просвіта" прийняла активну участь в українізації державного управлінського апарату за гетьмана Павла Скоропадського. При "Просвіті" були відкриті курси з українознавства та української мови для державних службовців, вчителів та всіх бажаючих. У жовтні 1918 р. під час розгортання дискусії про впровадження в Україні двох державних мов – української і російської, з'їзд товариств "Просвіт" Сумського повіту однозначно висловився за українську мову як єдину державну і резолюція з цього приводу була направлена гетьманові Скоропадському. Крім того, "Просвіта" постійно організувала проведення літературних вечірок та концертів, читання лекцій, найчастіше у своєму приміщенні. Театральна справа залишалася одним з головних напрямків діяльності "Просвіти". Сумські просвітяни ставили спектаклі як своїми власними силами, так і організували виступи українських труп в орендованому ними театрі Корепанова. При "Просвіті" діяв також український хор. У 1918 р. найбільш значущим у діяльності Сумської "Просвіти" було відкриття її зусиллями українських гімназій у Сумах та селах Нижня Сироватка й Юнаківка.

Ключові слова. Суми, "Просвіта", революція, українізація, освіта, українська мова, театр, Тарас Шевченко.

В.А. АРТЮХ¹, Г.Н. ИВАНУЩЕНКО²

¹Кандидат философских наук, Сумской государственной университет (Украина);

²Историк, Украинская информационная служба в Лондоне (Великобритания)

ИСТОЧНИКИ К ИСТОРИИ ОБЩЕСТВА "ПРОСВИТА" В СУМАХ (1917-1918 гг.)

Аннотация. Эта работа посвящена публикации и анализу 15 ранее неизвестных документов из истории Сумской "Просвита" времен Украинской революции (1917-1921). Содержание документов показывает, что в Сумах общество "Просвита" было создано 9 апреля 1917 и уже 21 мая громко заявило о себе, став организатором Шевченковского праздника. Тогда же Обществом были внесены в городскую думу предложения назвать одну из улиц города именем Тараса Шевченко, а также поставить ему памятник. "Просвита" приняла активное участие в украинизации государственного управленческого аппарата во времена Украинской Державы гетмана Павла Скоропадского. При "Просвите" были открыты курсы украиноведения и украинского языка для государственных служащих, учителей и всех желающих. В октябре 1918 г. во время развертывания дискуссии о внедрении в Украине двух государственных языков – украинского и русского, съезд обществ "Просвита" Сумского уезда однозначно высказался за украинский язык как единственный государственный и резолюция по этому поводу была направлена гетману Скоропадскому. Кроме того, "Просвита" постоянно организовывала проведение литературных вечеринок и концертов, чтения лекций, чаще всего в своем помещении. Театральное дело оставалась одним из главных направлений деятельности "Просвита". Сумские просветители ставили спектакли как своими собственными силами, так и организовывали выступления украинских трупп в арендованном ими театре Корепанова. При "Просвите" действовал также украинский хор. В 1918 г. наиболее значимым в деятельности Сумской "Просвита" было открытие ее усилиями украинских гимназий в Сумах и селах Нижняя Сироватка и Юнаковка.

Ключевые слова. Сумы, "Просвита", революция, украинизация, образование, украинский язык, театр, Тарас Шевченко.

Процеси модерного націєтворення серед народів Центрально-Східної Європи за результатами Першої світової війни завершилися для багатьох із них виникненням власних держав. Подібні процеси прослідковуються і в Україні. Тут творення нації на етнічній основі, започатковане в ХІХ ст., також вивершується виникненням у добу

Української революції (1917-1921) кількох форм державності (УНР, ЗУНР). У структурі формотворчих чинників нації важливу роль відіграють культурницькі організації, через діяльність яких національно-свідома еліта (найчастіше – інтелігенція) мобілізує народ на створення своєї справді національної культури й держави. Першими організаціями такого типу в Україні були товариства “Громади” (у Києві, Петербурзі, Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі). Після них, починаючи з 60-х років XIX ст. і до початку XX ст., і в Західній Україні, і на Наддніпрянщині виникає ще ціла низка подібних товариств: “Січі”, “Соколи”, Українські клуби, наукові товариства, сільські драматичні гуртки. Типологічно до таких організацій належить і товариство “Просвіта”. “Просвіта” – одна з найстаріших національно-просвітницьких організацій в Україні. Це товариство заснувала 8 грудня 1868 р. у Львові група молодих людей народовського (українського) спрямування. Першим головою “Просвіти” став відомий у Галичині композитор, педагог і журналіст Анатоль Вахнянин (1841-1908). Товариство ставило своїм завданням піднесення національно-культурного та освітнього рівня всіх українців краю. Але крім виконання функцій, що випливають з їх статутних завдань всі ці національно-культурні організації об’єктивно виконували ще одне фундаментальне завдання: вони сприяли вихованню національної самосвідомості широких народних мас, привносячи туди українську ідею, та укріплювали цим самим етнічний фундамент української нації.

За останні 30 років ми маємо досить великий масив історичних досліджень як з проблем функціонування “Просвіт” в Україні загалом, так і розкриття ролі та значення діяльності цих організацій в конкретних умовах Української революції. Та, незважаючи на вагомий доробок науковців із зазначеної теми, багато невирішених питань ще залишається. Одним з напрямків подальших досліджень може бути заглиблення аналізу просвітянського руху на первинний, локальний рівень його діяльності, тобто на рівень низових міських і сільських осередків цієї культурно-просвітницької організації. На сьогодні ми вже маємо перші публікації, в яких аналізується специфіка діяльності “Просвіт” як на території сучасної Сумщини, так і конкретно в місті Суми. В. Голубченко спробував подати нарис історії “Просвіт” Сумщини протягом усього XX ст. (Голубченко, 2011). В. Ленський, досліджуючи історію просвітянського руху на Сумщині часів Української революції, робить особливий наголос на діяльності Сумської “Просвіти” (Ленський, 2016). Г. Діброва дослідив історію товариств “Просвіти” в Ромнах та на Роменщині часів Української революції та перших років советської влади (Діброва, 2018). В. Нестеренко заторкнув питання функціонування “Просвіт” Сумщини періоду німецької окупації краю (1941-1943) (Нестеренко, 2013). В. Артюх також проаналізував діяльність Путивльської “Просвіти” в цей період (Артюх, 2019). В. Терлецький подав свідчення про передісторію Глухівської “Просвіти” (Терлецький, 1994). А історія Лебединської “Просвіти” часів Української революції розглядається в статті Б. Ткаченка (Ткаченко, 1999).

Велике значення для вивчення ролі “Просвіт” в тогочасному національно-культурному житті має публікація першоджерел: вони становлять ту первинну базу, без якої наукове дослідження неможливе. Крім того, оприлюднення опрацьованих першоджерел має певне значення й для освітньої аудиторії та широкого загалу, бо вони виступають ще й самодостатніми оповідачами, що допомагають самостійно скласти цілісне уявлення про просвітянський рух. І публікація таких джерел з історії просвітянських осередків на Сумщині також вже розпочалася. Так, Г. Іванущенко у своїй книзі “Українське відродження 1917-1920 рр. на Сумщині” опублікував кілька архівних документів, що стосуються діяльності Сумської “Просвіти” (Іванущенко, 2010: 32-33, 60-61, 94, 98).

Мета публікації цих документів, що вперше вводяться до наукового обігу: дати дослідникам джерельну основу для аргументованої реконструкції національно-культурного життя в Сумах часів Української революції.

Революція 1917 р. підняла на новий рівень процеси національного самоусвідомлення на Сумщині. Тут осередки “Просвіт” були головними “українізаторами” малоросійського народного середовища через систему освіти, бібліотек, театральної і хорової діяльності, курсів українознавства та читання лекцій. Фактично, в цей час осередки “Просвіт” у містах, селах і хуторах були представниками і провідниками волі національного революційного парламенту – Української Центральної Ради.

У Сумах Товариство “Просвіта” було створено 9 квітня 1917 р. (ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 34: 31). За основу своєї діяльності ним був узятий статут колишньої Одеської “Просвіти”, а почесними членами обрані Михайло Грушевський та Микола Василенко. Очолив просвітянський осередок Василь Покровський. Вже 16 квітня на першому Губернському з’їзді представників Українського народу в Харкові він звітував про заснування та початки діяльності осередку товариства (Губернський, 1917: 2). Проіснувало товариство до початку січня 1919 р. Після захоплення влади в місті 5 січня 1919 р. більшовиками воно свою діяльність вже не відновлювало.

Сумська “Просвіта” вперше голосно заявила про себе під час Шевченківського свята 21 травня 1917 р. (Порядок, 1917: 2). Тоді за результатами мітингу “Просвіта” внесла до міської думи пропозицію назвати одну з вулиць іменем Тараса Шевченка, а також поставити йому пам’ятник. Через рік “Просвіта” своє прохання повторила, додавши до Шевченка ще й ім’я Бориса Грінченка (ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56: 33). Таким чином, на символічній карті Сум було започатковано формування шару українські національної топонімії.

Вже в перший рік свого існування просвітянський осередок м. Суми намагався брати участь і в місцевому політичному житті. Так, у союзі з Українським технічним та агрономічним товариством “Праця” сумська “Просвіта” взяла участь у виборах 30 липня 1917 р. до міської думи. Набрала при цьому, правда, найменше голосів: із 9882 виборців за неї проголосувало всього 112 (ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 1. Спр. 29: 62).

Сумська “Просвіта” прийняла активну участь в українізації державного управлінського апарату за гетьмана П. Скоропадського. При “Просвіті” були відкриті курси з українознавства та української мови для державних службовців, вчителів та всіх бажаючих (ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 374: 5). Прохання створити такі курси Сумська “Просвіта” подала до повітових земських зборів ще наприкінці 1917 р. (ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 1. Спр. 23: 20).

У жовтні 1918 р. під час розгортання дискусії про впровадження в Україні двох державних мов – української і російської з’їзд товариств “Просвіти” Сумського повіту однозначно висловився за українську мову як єдину державну і резолюція з цього приводу була направлена гетьманові Скоропадському (Съезд, 1918: 4).

Крім того, “Просвіта” постійно організовувала проведення літературних вечірок, читання лекцій та концертів, найчастіше у своєму приміщенні. Приміром, відомий літератор Гнат Хоткевич лекції з історії України читав з 15 жовтня 1918 р. Крім того, лекції з національної проблематики читали письменник Яків Мамонтов, В. Коломієць, Микола Юхновський. А на 3 жовтня 1918 р. у приміщенні “Просвіти” був запланований концерт відомого кобзаря Слобожанщини Івана Кучугури-Кучеренка (Український, 1918: 4).

Театральна справа залишалася одним з головних напрямків діяльності “Просвіти”. Сумські просвітяни ставили спектаклі як своїми власними силами, так і організовували виступи українських труп в орендованому ними театрі Корепанова (ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56: 23). При “Просвіті” діяв також український хор.

У 1918 р. за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського найбільш значущим у діяльності Сумської “Просвіти” було відкриття її зусиллями українських гімназій. Гімназії були започатковані в Сумах та селах Нижня Сироватка й Юнаківка (Гимназия, 1918). Крім того, Сумське товариство в 1918 р. організувало курси української

мови та курси українознавства, проводило лекції з історії української культури, орендувало приміщення театру Корепанова для проведення своїх вистав, організувало національний хор, намагалося відкрити історико-філологічний факультет в Сумському народному університеті імені Т.Г. Шевченка та книжковий кооператив. Така активна діяльність сумських просвітян була відзначена на четвертому з'їзді спілки "Просвіт" Слобожанщини, що проходив 13 жовтня у Харкові (Даниленко, 1918: 3).

Отже, в часи Української революції (1917-1921) в Сумах осередок "Просвіти" забезпечував те культурне піднесення, яке супроводжувало національно-визвольні змагання, а просвітянський рух став основною організаційною формою залучення широких верств населення до активної участі у цих процесах. "Просвіта" виступила активним пропагандистом і популяризатором національних, культурних і духовних цінностей, докладала чимало зусиль для формування української національної ідентичності місцевого населення.

* * *

Документи публікуються мовою оригіналу зі збереженням мовних особливостей того часу: орфографії та елементів застарілої лексики для відтворення специфіки історичної доби (наприклад, збережено застосування літер "є", "і" замість "е", "и", що пояснюється елементарною відсутністю цих останніх літер, притаманних лише українській мові, у гарнітурах шрифтів тогочасних друкарень; ця ж проблема стосується і шрифтів на друкарських машинках). Описки виправляються без застережень. Подекуди, згідно з нормами сучасного правопису, розставлені розділові знаки. Помітки й резолюції на документах, як правило, опускаються.

Сподіваємося, що подані нижче джерела зацікавлять краєзнавців та будуть стимулювати подальші дослідження в цьому напрямку, оскільки проливають додаткове світло на історію культурно-освітньої роботи в Сумах, а також, ширше, ролі "Просвіти" в процесах модерного українського націєтвотворення.

Література:

- Артюх, 2019 – *Артюх В.* Путивльська "Просвіта" в 1941-1943 рр. // Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів Регіональної науково-практичної конференції. Суми, 2019. С. 28-32.
- Берестовський, 1917 – *Берестовський І.* До українців // Сумской вестник. 1917. № 183 (22 августа). С. 4.
- Гимназия, 1918 – Гимназия в Вер. Сыроватке // Земские известия. 1918. № 44 (12 сентября).
- Голубченко, 2011 – *Голубченко В.* "Просвіта" Сумщини в контексті формування національної самосвідомості: історія та сучасність // Світогляд-Філософія-Релігія: Зб. наук. пр. Суми, 2011. № 1. С. 221-230.
- Гребенщикова, 2009 – Воспоминания генерала Сергея Яковлевича Гребенщикова. Симферополь, 2009. 344 с.
- Губернський, 1917 – Губернський український з'їзд в Харкові // Рідне слово. 1917. № 4 (22 квітня). С. 2
- Даниленко, 1918 – *Даниленко К.* Четвертий з'їзд Спілки "Просвіт" Слобожанщини в м. Харкові // Земське діло. 1918. № 345 (28 жовтня). С. 3.
- Діброва, 2018 – *Діброва Г.* В обороні рідного краю (З історії роменської "Просвіти" 1917–1924 рр.) // Літературно-мистецькі та історичні контексти формування національної державності в добу Української революції 1917-1921 рр. та їх педагогічна інтерпретація в сучасній освітній діяльності: матеріали обласної науково-практичної конференції, 21 березня 2018 року. Суми, 2018. С. 101-108. URL: <http://www.soippo.edu.ua/images/%D0%9D%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/03/23/novost4/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf> (дата звернення 21.12.19).
- ДАСО – Державний архів Сумської області.
- Іванущенко, 2010 – Українське відродження 1917-1920 рр. на Сумщині / автор-упорядник *Іванущенко Г.М.* Суми, 2010. Т. 1. 280 с.
- Кириєвський, 2017 – *Кириєвський В.* Українська весна в Шостці // Слово Просвіти. 2017. 21 квітня.
- Ленський, 2016 – *Ленський О.* Про початки товариства "Просвіта" на Сумщині // Сумський краєзнавчий збірник. Суми, 2016. С. 205-211.
- Нестеренко, 2013 – *Нестеренко В.* Товариства "Просвіта" на Сумщині в роки окупації (1941-1943 рр.) // Суспільно-політичні процеси на українських землях: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 травня 2013 р. Суми, 2013. С. 41-43.
- Покровський, 1917 – *Покровський В.* Суми, 21-го травня // Сумской вестник. 1917. № 109 (21 мая). С. 4.
- Порядок, 1917 – Порядок украинского праздника // Сумской вестник. 1917. № 109 (21 мая). С. 2.

- Протест, 1917 – Протест проти відокремлення Харківщини // Нова Рада. 1917. № 134 (10 вересня). С. 3.
 Съезд, 1918 – Съезд просвіт // Луч. 1918. № 96 (9 октябрю). С. 4.
 Терлецький, 1994 – *Терлецький В.* До питання про глухівську “Просвіту” // Глухівщина. 1994. 19 грудня.
 Ткаченко, 1999 – *Ткаченко Б.* Лебединський гурток “Просвіта” // Життя Лебединщини. 1999. 20 січня.
 ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
 Український, 1918 – Український концерт // Луч. 1918. 3 жовтня. С. 4.

References:

- Artiukh, 2019 – *Artiukh V.* Putyvlska “Prosvita” v 1941-1943 rr. [Putivl’s “Prosvita” in 1941-1943] // Sumski istoriko-kraieznavchi studii. Zbirnyk materialiv Rehionalnoi naukovopraktychnoi konferentsii. Sumy, 2019. S. 28-32. [in Ukrainian].
 Berestovskiy, 1917 – *Berestovskiy I.* Do ukraintsviv [To the Ukrainians] // Sumskoi vestnyk. 1917. № 183 (22 avhusta). S. 4. [in Ukrainian].
 Gimnaziya, 1918 – *Gimnaziya v Ver. Syrovatke* [Gymnasium in the Verhniaya Syrovatka] // Zemske izvestiya. 1918. № 44 (12 sentyabrya). [in Russian].
 Holubchenko, 2011 – *Holubchenko V.* “Prosvita” Sumshchyny v konteksti formuvannya natsionalnoi samosvidomosti: istoriia ta suchasnist [“Prosvita” of Sumy in the context of formation of national consciousness: history and modernity] // Svitohliad-Filosofii-Relihiia: Zb. nauk. pr. Sumy, 2011. № 1. S. 221-230. [in Ukrainian].
 Grebenshikov, 2009 – *Vospominaniya generala Sergeya Yakovlevicha Grebenshikova* [Memoirs of General Sergey Yakovlevich Grebenshchikov]. Simferopol, 2009. 344 s. [in Russian].
 Hubernskiy, 1917 – *Hubernskiy ukrainskyi zizd v Kharkovi* [Provincial Ukrainian Congress in Kharkiv] // Ridne slovo. 1917. № 4 (22 kvitnia). S. 2. [in Ukrainian].
 Danylenko, 1918 – *Danylenko K.* Chetvertyi zizd Spilky “Prosvit” Slobozhanshchyny v m. Kharkovi [The fourth congress of the Prosvita Union of Slobozhanshchina in Kharkiv] // Zemske dilo. 1918. № 345 (28 zhovtnia). S. 3. [in Ukrainian].
 Dibrova, 2018 – *Dibrova H.* V oboroni ridnoho kraiu (Z istorii romenskoj “Prosvity” 1917–1924 rr.) [In defense of the native land (From the history of the Romany “Prosvita” 1917-1924)] // Literaturno-mystetski ta istorichni konteksty formuvannya natsionalnoi derzhavnosti v dobu Ukrainiskoi revoliutsii 1917-1921 rr. ta yikh pedahohichna interpretatsiia v suchasni osvitni diialnosti: materialy oblasnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 21 bereznia 2018 roku. Sumy, 2018. С. 101-108. URL: <http://www.soiippo.edu.ua/images/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/03/23/novost4/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf> (data zvernennia 21.12.19). [in Ukrainian].
 DASO – Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti [State archive of Sumy region].
 Ivanushchenko, 2010 – *Ukrainske vidrozhennia 1917-1920 rr. na Sumshchyni* [Ukrainian Revival of 1917-1920 in Sumy Region] / avtor-uporiadnyk *Ivanushchenko H.M.* Sumy, 2010. T. 1. 280 s. [in Ukrainian].
 Kyryievskiy, 2017 – *Kyryievskiy V.* Ukrainska vesna v Shosttsi [Ukrainian Spring in Shostka] // Slovo Prosvity. 2017. 21 kvitnia. [in Ukrainian].
 Lenskyi, 2016 – *Lenskyi O.* Pro pochatky tovarystva “Prosvita” na Sumshchyni [About the beginnings of the association “Prosvita” in Sumy region] // Sumskiy kraieznavchyy zbirnyk. Sumy, 2016. S. 205-211. [in Ukrainian].
 Nesterenko, 2013 – *Nesterenko V.* Tovarystva “Prosvita” na Sumshchyni v roky okupatsii (1941-1943 rr.) [Prosvita Society in Sumy Region during the Occupation (1941-1943)] // Suspilno-politychni protsesy na ukrainskykh zemliakh: zb. mater. II Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Sumy, 21 travnia 2013 r. Sumy, 2013. S. 41-43. [in Ukrainian].
 Pokrovskij, 1917 – *Pokrovskij V.* Sumi, 21-go travnya [Sumy, May 21] // Sumskoj vestnik. 1917. № 109 (21 maya). S. 4. [in Ukrainian].
 Poryadok, 1917 – *Poryadok ukrainskogo prazdnika* [The order of the Ukrainian holiday] // Sumskoj vestnik. 1917. № 109 (21 maya). S. 2. [in Russian].
 Protest, 1917 – *Protest proty vidokremlennia Kharkivshchyny* [Protest against separation of Kharkiv region] // Nova Rada. 1917. № 134 (10 veresnia). S. 3. [in Ukrainian].
 Sezd, 1918 – *Sezd prosvit* [Congress of Prosvita] // Луч. 1918. № 96 (9 oktyabrya). S. 4. [in Russian].
 Terletskyi, 1994 – *Terletskyi V.* Do pytannia pro hlukhivsku “Prosvitu” [On Hlukhiv “Prosvita”] // Hlukhivshchyna. 1994. 19 hrudnia. [in Ukrainian].
 Tkachenko, 1999 – *Tkachenko B.* Lebedynskiy hurtok “Prosvita” [Lebedin society “Prosvita”] // Zhyttia Lebedynshchyny. 1999. 20 sichnia. [in Ukrainian].
 TsDAVO Ukrainy – *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine].
 Ukrainskiy, 1918 – *Ukrainskyi kontsert* [Ukrainian concert] // Луч. 1918. 3 zhovtnia. S. 4. [in Russian].

Документ № 1
Програма Шевченківського свята в Сумах 21 травня 1917 р.

21 травня 1917 року

Порядок Українського празника

В 11 часов с площади перед Духовным училищем по Троицкой улице направляются в город 1) рабочие бельгийского завода, 2) ученики сельско-хозяйственной школы, 3) рабочие павловского завода, 4) крестьяне с. Луки и Барановки, 5) рабочие завода Погуляченко и Гвоздь, 6) лазареты красного креста и земской больницы.

Возле главной конторы Харитоненко в перечисленных группах присоединяются служащие конторы и делегация чехов и процессия направляется к городской управе, где ее встречает рада “Просвита”, представители города, земства и общественного комитета. Последние приветствуют здесь процессию. Тут же присоединяются к процессии торгово-промышленники, купцы и служащие в торгово-промышленных заведениях и направляются к собору, где их встречает духовенство. От собора шествие направляется к Покровской площади, где будет отслужена панихида по Т.Г. Шевченко.

(Порядок, 1917: 2).

Документ № 2
Стаття керівника “Просвіти” Василя Покровського з нагоди Шевченківського свята в м. Суми

21 травня 1917 року

Суми 21-го травня

Всякому лиху буває край, і ми знаємо, що після лиха знов прийде радість; які б густі хмари не обступали нас, та ми знаємо, що вітер розвіє їх і знов безмірне блакитне небо обійме і приголубе землю, знов усміхнеться з гори ясне сонце і за ним усміхнеться від щастя всяка жива істота. Без надії на світлу будучину не можна було б жити на світі і краще людині смерть, коли в душі погасає остання іскра надії і залишається одне холодне зневір'я.

Тяжке і здавалось безпросвітне лиху панувало на Україні від лих і кайданів, які кували її царі-кати і їх прислужники майже на протязі 3-х століть! Все стогнало, все сумувало од краю й до краю на всім просторі нашої землі. Сумували люде, сумували степи, на яких “родилась і гарцювала козацька воля”, сумували “могили-гори” – що тільки з вітром розмовляли, згадуючи тих, котрі кров'ю і життям своїм заплатили за любов до рідного краю; сумував Дніпро і його кручі, сумувала на цих кручах і та могила, яка притягала до себе серця і думки вірних синів нашого народу. Безмірний був сум, але іскра надії на краю долині ніколи нас не покидала і боронила нас від того одчаю, за яким уже настає смерть. Таку надію кохав у своєму серці і наш незрівняний геній Т. Г. Шевченко, що пророчим оком своїм передбачав той час, коли він “і Дніпро і кручі – все покине і полине до самого Бога молитися... за Україну”, а огненне його “слово” завше було на сторожі коло “малих отіх рабів німих”, душу яких готов був заморозити холод одчаю.

Та лиху минуло... Нема катів, тюрмів й кайданів і знов ми вільні сини вільнолюбної нашої Матері-України, на всім просторі якої одправляється сьогодні Велике свято національного Відродження. Чиє ж серце тріпочеться від щастя й радості під час цього свята?

З цим щастям, з цією радістю й здоровлю Вас всіх сестри й брати мої українці! Ще не все зроблено, ще буде сум, буде й боротьба з темними силами, але сьогодні, під час свята нашого Воскресіння, геть сум і нехай по всій Україні лунають тільки радісні побідні гімни: де твоє, смерте, жало? Де твоя, пекло, побіда? Смерті праздуємо умерщвлення!

Ще раз бажаю, щоб часта радість Ваша і чисте Ваше щастя, сестри й брати мої, нічим не були засмучені сьогодні, і щоб цей день назавше залишився в Ваших спогадах як один з найсвітліших днів нашого життя!

Василь Покровський¹
(Покровський, 1917: 4).

Документ № 3
Уривок з газети “Сумской вестник” із закликом до українців
активізувати свої націєтворчі зусилля

22 серпня 1917 року

До українців

Сумською радою т-ва “Просвіти” на 11 серпня назначались в земстві загальні збори. Всіх членів т-ва “Просвіта” з’явилося на зібрання всього до 30 осіб. Голова ради Покровський зробив обяву, що при такому числі неможливо відчинити зібранне, бо треба в згоді з статутом найменше 100 особ, через те, що всіх членів налічується більше 200. Призначені другі загальні збори в тому же земстві на 27 серпня (августа).

Щирі українці, до вас моє слово, до вас мій заклик. Життя по всій Росії хвилює, будуються скрізь нові порядки, нові закони, еднаються до куп і міцно працюють на користь рідного краю, всієї Росії і нашої неньки України.

І. Берестовський.
(Берестовський, 1917: 4).

Документ № 4
Повідомлення про лист Сумської “Просвіти” до Центральної Ради з протестом
проти спроб відокремити Харківську губернію від України

10 вересня 1917 року

Протест проти відокремлення Харківщини. Сумське товариство «Просвіта» на Харківщині послало до Центральної Ради такого листа:

“Загальні збори сумського товариства “Просвіта”, протестуючи проти відокремлення Харківщини від Автономної України, сподіваються, що Центральна Рада, як оборонець народних прав, вживе всіх заходів для об’єднання вилучених частин української території в єдину Автономну Україну”².

(Протест, 1917: 3).

Документ № 5
Лист від Сумської “Просвіти” до повітової земської управи з висвітленням завдань
цієї організації та проханням про виділення коштів для бібліотеки

23 листопада 1917 року

В СУМСЬКУ ПОВІТОВУ ЗЕМСЬКУ УПРАВУ

В квітні цього року в Сумах заснувалось Українське товариство “ПРОСВІТА” мета котрого культурно-просвітна діяльність серед темного нашого “найменшого брата”.

Головним чином “ПРОСВІТА” має знайомити люд український з його рідною історією, літературою і музикою, а також найбільш зрозумілим способом – поширювати проміж нього всякі агрономичні, технічні і сільсько-господарські відомості. Для сього “ПРОСВІТА” відкрила в Сумах Українську бібліотеку-читальню і невеличку книгарню, в якій з охотою купують писані українською мовою книжки, як літературного змісту, так і спеціального по різних галузям сільського господарства. Окрім того “ПРОСВІТА” має впоряджати лекції, літературно-вокально-музичні вечірки, театральні вистави і інші розумні розваги як для дорослих, так і для дітей; але на все це треба багато грошей, котрих бракує у “ПРОСВІТИ”.

Беручи на увагу, що діяльність “ПРОСВІТИ” однакова з діяльністю відділа позашкільної освіти при Сумському Земстві, і що “ПРОСВІТА” таким чином допомагає Земству сіяти світ серед темних народніх мас, Рада “ПРОСВІТИ” в засіданні своєму 11-го листопаду постановила просити у Сумського Повітового Земства грошової допомоги в 5000 рублів (на побільшення бібліотеки-читальні – 3000 р. і на утворення спеціального капіталу на куплю книжок для продажу – 2000 р.).

Виконуючи постанову “РАДИ”, маю честь просити Сумську Земську Управу доложити про вищенаведене прохання найближчому зібранню п. п. гласних Сумського Земства. 1917 р. Листопаду 22 дня.

ГОЛОВА “РАДИ”

[Василь Покровський]

ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 34: 31.

Оригінал. Машинопис.

Документ № 6

Доповідь Сумської повітової земської управи Сумським повітовим земським зборам за клопотанням Українського Товариства “Просвіта” про призначення їй одноразової грошової допомоги

Кінець 1917 року*

Украинское товарищество “Просвіта” обратилось в Земскую Управу с просьбой ходатайствовать перед Собранием о назначении ему пособия в размере 5000 руб. (3000 р. на пополнение имеющейся при названном товариществе “Просвіта” библиотеки-читальни и 2000 руб. на образование специального капитала на покупку книг для продажи. Целью своею “Просвіта”, как видно из ее заявления ставит знакомить украинское население с его родной историей, литературой и музыкой, а также распространение среди населения доступных знаний по агрономии, технике и сельскому управлению и наконец предоставлять разумные развлечения, как взрослому населению, так и детям: устраивать лекции, литературно-вокально-музыкальные вечера, спектакли и т.п.

Словом, “Просвіта” своей деятельностью приходит тут на помощь отделу по внешкольному образованию при Сумском Земстве.

Сумская Уездная Училищная Комиссия в заседании 21-го Декабря 1917 года, заслушав заявление “Просвіты”, постановила просить Управу ходатайствовать перед Земским Собранием о назначении означенному товариществу пособия на указанный предмет в размере 5000 руб. с тем условием, чтоб в числе членов правления “Просвіты” был представитель от Земства по выбору Земского Собрания.

Исходя из тех соображений, что самой Управой с этого года намечается открытие книжного склада для продажи населению уезда книг и что библиотека-читальня при “Просвіте” будет обслуживать главным образом население города, который, по мнению Управы, и должен прийти на помощь этой библиотеке. Управа находит нужным просить Собрание удовлетворить ходатайство Украинского Товарищества “Просвіта” только отчасти, назначить ему в единовременное пособие 1000 руб., которые внести в смету 1918 года и избрать представителя от Земства в правление означенного Товарищества.

Подлинный за надлежащими подписями.

Полагаю возможным ходатайствовать о выдаче пособия в размере 5000 руб., избрать от Земского Собрания представителя в Правление “Просвіти” и обязать “Просвіту” представить Земскому Собранию отчет в израсходовании пособия³.

Подлинное за подписью Члена Управы И. Нечипоренко.

С подлинным верно:

Председатель Управы

Член Управы [Підпис]

Секретарь [Підпис]

ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 362: 13-13зв.

Завірена копія. Машинопис.

*Датування за змістом документу.

Документ № 7
Рішення Сумської повітової земської управи про надання “Просвіті”
приміщення для репетицій

11 січня 1918 року

№№ по порядку	Слушали:	Постановили:
4.	[...] Ходатайство Сумского Украинского Товарищества имени Т. Г. Шевченко о предоставлении ему помещения в Сумском 2-х классном земском женском училище для репетиций как хоровых, так и сценических.	4) Предоставить Сумскому Украинскому Товариществу имени Т. Г. Шевченко помещение в женском 2-х классном училище, с тем, что уплату вознаграждения прислуге училища Рада Просвиты принимает на себя. [...]

ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 35: 8зв.-9.
Оригінал. Машинопис.

Документ № 8
Договір Сумської земської повітової управи з “Просвітою” про здавання під найм
товариству двох кімнат, арендованих земством у будинку Бережного

14 червня 1918 року

№№ по порядку	Слушали:	Постановили:
5)	[...] Проект договора Президиума Рады товарищества Просвита имени Т. Г. Шевченко с Сумскою Земскою Уездною Управою на передачу Уездною Управою в наем Товариществу Просвита в заарендованном Земством помещения в доме Бережного ⁵ двух комнат сроком с 5 Июня 1918 года по 1-е Августа 1919 года, с платою по 60 руб. в месяц и условием принятия Просвитою части расходов по топлению и освещению помещения в части какая придется на нанятое ею помещение.	5) Подписать договор с Товариществом Просвита на изложенных условиях. [...]

ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 35: 154зв.-155зв. Оригінал. Машинопис.

Документ № 9**Клопотання Товариства “Просвіта” до Сумської міської думи про перейменування вулиці Соборної на вулицю Т. Г. Шевченка та про вставлення бюсту Шевченка**

28 травня 1918 року

До Мійської Думи м. Сум

На загальних зборах Т-ва “Просвіта” ім. Т.Г. Шевченка 8 квітня с. р. постановлено: прохати Думу Соборну вул. переіменовать у вулицю Тараса Шевченка, поставити бюст Т.Г. Шевченка у м. Сумах проти 1-ї жіночої гімназії⁴, а також назвати Червону Школу іменем українського письменника і педагога Бориса Грінченка, про що прізидія загальних зборів Т-ва “Просвіти” доводить до відому Мійської Думи.

Голова зборів [Підпис]

Писарь [Підпис]

ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56: 33.
Оригінал. Машинопис на бланку.**Документ № 10****Відношення Сумської “Просвіти” до Міністерства народної освіти з повідомленням про відкриття нею курсів українознавства та української мови**

12 серпня 1918 року

До Пана Директора Позашкільної Освіти Міністерства Народної Освіти і Мистецтва
Української Держави.

Рада Товариства “Просвіти” у м. Сумах доводячи до Вашого відому, що нашим товариством засновані курси українознавства імени І. М. СТЕШЕНКА⁶, а також окремо курси Української мови (у першій групі в числі 70 ч. слухачів заняття вже давно розпочалися, друга група засновується, яка буде приблизно в тому ж числі слухачів) ласкаво прохає Вас, Пана Добродію, повідомити чи має право Рада Т-ва видати посвідчення слухачам, які прослухають вищезазначені курси⁷.

Голова Ради [Колодяжний⁸]

Писарь [Підпис нерозбірливий]

ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 374: 5. Оригінал. Машинопис.

Документ № 11**Повідомлення про відкриття Сумською “Просвітою” гімназії в с. Верхня Сироватка**

12 вересня 1918 року

Гимназия в Вер. Сыроватке

Товарищество рады “Просвіти”, открывает в с. Верхней Сыроватке украинскую гимназию. Гимназия будет иметь только первых три класса.

Начало занятий также, как и в остальных правительственных учреждениях. Плата за правоучение взимается в размере 250 р. Дети бедных могут учиться бесплатно, при условии если их успехи будут хороши.

Окончившие одноклассные учебн[ые] завед[ения] принимаются в 1-й класс без экзамена, окончившие двухклассное учил[ище] могут поступать во 2-й класс.

“Л”

(Гимназия, 1918).

Документ № 12
Оголошення про концерт кобзаря Івана Кучугури-Кучеренка

3 жовтня 1918 року

Українській концерт

Після свого артистичного турне по Просвітам Полтавщини, де відбулося 36 концертів, 2-го сього жовтня до Сум завітав славнозвісний кобзарь Іван Кучугура-Кучеренко який має намір упорядити ряд концертів по Просвітам Сумщини. Будуть виконані історичні думи й пісні.

Сьогодні 3-го жовтня в помешканні Т-ва Просвіти відбудеться концерт Кучеренка при участі артиста Василя Павловича Цимбала, який прочитає реферат: “Про кобзу, кобзарів, історичні й народні пісні”, а також продеклямує з Франка, Грінченка, Олеса й інших поетів. Початок о 8-ми годині.

(Український, 1918: 4).

Документ № 13
Резолюція з'їзду представників Товариства “Просвіта” Сумського повіту стосовно державності української мови

9 жовтня 1918 року

Съезд просвित

В воскресенье, 6 октября днем в помещении местной “Просвіти” состоялся съезд представителей всех Товариществ “Просвіта” Сумского уезда, на котором обсуждались некоторые назревшие вопросы организации Товариществ и просветительной деятельности их и, в конце которого, была вынесена следующая резолюция, принятая единогласно:

“До Пана Голови Ради Міністрів Української Держави⁹. Ми, президіум з'їзду Просвіт Сумщини на Харківщині, який одбувся 6 жовтня (нов[ого] ст[илію]) маємо за честь прохати Вашу Вельможність при службовому докладі Ясновельможному Пану Гетьманові доложити також і цю постанову вищезазначенного з'їзду Просвіт Сумщини.

Постанови з'їзду Просвіт Сумщини від 6-го жовтня н[ового] с[тилію] відносно державної мови.

1) Ознакомившись зі змістом відомого меморандуму Київської Просвіти про Українську мову, ми вважаємо необхідним підтримати й приєднатись до нього, як до вислову наших думок, що до Українського слова.

2) Українська мова в Українській державі повинна бути Державною.

3) Українська мова повинна бути обов'язковою по всіх урядових та громадських публично-правових інституціях.

4) Необхідно звернути особливу увагу на викладання української мови й українознавства в школах.

5) Ворожі виступи, навіть урядовців, проти української мови, яко мови Державної вважаємо за виступ проти України.

6) На Сумщині зараз книжковий голод на українські підручники за для низчих і середніх шкіл – прохати український уряд садовольнити цю культурну потребу виданням укр. підручників.

7) Прохати Пана Голову Ради Міністрів цю резолюцію з'їзду Просвіт доложити Ясновельможному Пану Гетьманові всієї України”.

За надлежними підписями резолюція была послана в Киев в тот же день.

(Съезд, 1918: 4).

Документ № 14
Звіт про четвертий з'їзд Спілки “Просвіт” Слобожанщини в м. Харків 13.10.1918

28 жовтня 1918 року

На з'їзд прибули представники від усіх повітів Харківщини, числом до 50, і заступали собою до сотні просвітніх організацій, та ще делеговано на з'їзд від десятка районих громадських установ м. Києва і Харькова.

В президію з'їзду обрано: головою – доб. Бутенка, заступником – доб. Кравченка, писарем – Костя Даниленка, почесним головою зїзду професора М. Сумцова. Від імени ради “Спілки Просвіт”, робить доклад про її діяльність доб. М. Кекало. Доклад по змісту – небагатий, одноманітний, по наслідкам праці – невідрадний, бо Рада далі, як по за межі звичайної собі канцелярщині: одсилка інформацій, листування з сільськими Просвітами, – нічогосінько більше не зробила, інструкторів в цей період не було, бо спілка мало одержувала членські внески і відсотки, а від земства і інших громадських інституцій грошей не одержували, міністерство освіти на наше прохання помочи, ще й досі не зібралось дати відповідь. Зараз спілка «Просвіт», має порожню скарбницю: матеріальні недостачи всьому виною!

Позатим було відчитано двадцять докладів з місць. Доклади – ріжнобарвні, цікаві по змісту, по наслідках роботи – часами сумні, часами бадьорі! Всю освітню роботу можна поділити на чотири категорії, а саме: просвітню, бібліотекарську, дикційну і драматичну. Майже кожна з «Просвіт» заходила відкривати бодай короткострочні курси, вечірні, або недільні школи по українознавству, вдержує невеличкі книгозбірні-читальні, випикує газети та журнали, старалася закликати українських лекторів, докладчиків, референтів і т. д., але все таки на першому місці стоять: вистави, концерти й співи і драматична секція зробила так багато, як усі останні категорії, взявши їх до купи! Докладчики пояснюють, що вистави одинокі джерело, звідки черпається на всі нижчі просвітянські потреби. Можна з певністю сказати, що на Харківщині немає зараз такого міста, слободи, села де б не відбувалися вистави-аматори, з села ідуть на хутори і розливається всюди широкими потоками рідне слово-пісня! Найкраще поставлена просвітянська справа у Вовчанському і Сумському повітах на Харківщині. Щоб вишукати і притягти до праці свідомих, діяльних українців у Вовчі робота поділена на багато окремих груп: просвітню, театральну, лекційну, музично-хорову, бібліотечну, редакційну і т. д. Просвіта видає спеціально свій часопис (тижневик) “Світло”, – а всі просвіти в повіті єднаються навколо своєї “матері-просвіти” у Вовчій на взірєць Львівської. Мається і иструктор по організації Просвіт на селах! Сумська повітова Просвіта, відчиняла недавно аж двічі курси української мови, які пройшли там з великим успіхом, читаються лекції про “Українську культуру” то що, а для вистав заореновано Просвітою місцевий театр. При Сумському народньому університеті Просвіта гадає відкрити український історико-фільольогічний факультет, а також українську гімназію і книжний кооператив; зараз гуртується національний хор. Недавно відбувся повітовий з'їзд, який вирішив – об'єднатися в повітову “Спілку Просвіт”, а для організації Просвіт удержується іструктор на повіт. З осередку розкидати в їх ті національні свідомости по селах – ось завдання Сумської повітової Просвіти! [...]

Писарь Кость Даниленко.
(Даниленко, 1918: 3).

Документ № 15

Прохання Товариства “Просвіта” до Сумської міської управи увільнити їхній спектакль від грошового податку

6 грудня 1918 року

До Сумської мійської
Управи

Рада Т-ва Просвіти ласкаво прохає увільнити наш спіктакль від 29 листопаду у театрі Корепанова від городського налогу, маючи на увазі благодійну мету спектаклю, котрий улаштуувався на користь воєнно-полонених солдат.

Голова [Підпис]
Писар [Підпис]

ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56: 23. Оригінал. Рукопис на бланку.

Коментарі

¹ Покровський Василь – перший керівник Сумської “Просвіти”. Про нього нам відомо, що у 1917 р. йому було 53 роки, проживав він у місті на вул. Бельгійська, 18 та був членом міської управи. – Док. № 2.

² 4 серпня 1917 р. російський Тимчасовий уряд видав “Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду”, за якою обмежувалось дія повноважень виконавчого органу Української Центральної Ради Генерального Секретаріату територіями Волинської, Київської, Подільської, Полтавської і частково Чернігівської губерній. Таким чином, Харківська губернія була виведена із-під юрисдикції Генерального секретаріату, що спричинило вибух невдоволення серед національно-свідомих сил Слобожанщини. Виступаючи на Першому Всеукраїнському з’їзді “Просвіт”, голова Сумської “Просвіти” В. Покровський ще раз підкреслив, що “Просвітою було вжито всіх заходів, щоб Харківщину було прилучено до України” (ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 157: 35зв). – Док. № 4.

³ В результаті Сумська повітова народна управа заклала у видатки на 1918 р. одноразову допомогу “Просвіти” (на книгозбірню) у розмірі 1000 карбованців (ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 362: 5). – Док. № 6.

⁴ Будинок Бережного – зараз це будинок на площі Покровській, 11. У цьому будинку до революції знаходився готель “Версаль” і до 1913 р. в ньому арендував собі кілька кімнат Малоросійський гурток любителів драматичного та музичного мистецтва, а в 1942 р. тут розташовувались українські організації і під прикриттям “Просвіти” діяло підпілля революційної ОУН на чолі з Семеном Сапуном. – Док. № 8.

⁵ Вулиця Соборна була перейменована на вулицю Тараса Шевченка вже більшовиками 5 липня 1920 р., а пам’ятник Т. Шевченкові роботи Івана Кавалерідзе навпроти І-ої жіночої гімназії був встановлений у 1926 р. – Док. № 9.

⁶ Стешенко Іван (1873-1918) – член Центральної Ради, генеральний секретар освіти. Здійснював українізацію шкільництва. Був убитий у Полтаві 30 липня 1918 р., як виявилось пізніше, більшовиками. – Док. № 10.

⁷ Департамент позашкільної освіти 31 серпня повідомив Сумську “Просвіту”, “що Рада Т-ва має право видавати посвідчення, але вони не будуть мати офіційного значіння, а лише моральне” (ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 374: 6). – Док. № 10.

⁸ Колодяжний Євген – другий після Василя Покровського керівник Сумської “Просвіти”. В 1918 р. він працював юристом (на посаді податкового інспектора). Належав до партії українських соціалістів-революціонерів і вважався “старим революційним робітником” (ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 36: 26-27). У квітні 1918 р. за ініціативи “Просвіти” був затверджений урядом УНР комісаром Сумського повіту. За Директорії 21 грудня 1918 р. Сумськими земськими повітовими зборами знову був обраний комісаром повіту і 26 грудня затверджений на цій посаді Харківським губернським комісаром. З 10 березня по 15 липня 1920 р. виконував обов’язки Подільського губернського комісара також від Директорії УНР. У міжвоєнний період проживав на території Польщі, у м. Рівне, керував книгарнею “Наша культура” та працював у магістраті. Далі жив у Німеччині, де й помер. – Док. № 10.

⁹ Головою Ради Міністрів Української Держави був тоді Федір Лизогуб (1851-1928). – Док. № 13.